

Problém fonologie chetitských okluzív z pohledu současné lingvistiky

(disertační práce)

Marek Rychtařík

(Praha, březen 2008)

Hodnocení školitele

Pan Mgr. Marek Rychtařík předložil disertační práci, která je pozoruhodná hned z několika důvodů, které je třeba popsat na samém počátku.

- Téma (ale také způsob uchopení tématu) si zvolil sám doktorand; práci připravoval několik let, k obhajobě ji předkládá až koncem osmého roku svého doktorského studia.
- Práci psal zcela samostatně, žádné průběžné výsledky nezveřejňoval, se školitelem konzultoval jen zcela ojediněle. S částmi práce jsem se mohl seznámit až před několika týdny. S posledními podrobnostmi až minulý víkend.
- Jsem-li v práci uváděn jako školitel, je to ryze *pro forma* (prostě litera zákona přisuzuje doktorandovi mít školitele). Na druhé straně neexistuje žádný věcný důvod, proč by doktorand nemohl postupovat jako pan Rychtařík (tedy psát disertaci v podstatě bez školitele), a přirozeně to samo o sobě vůbec nic neříká o kvalitě předkládané práce.
- Osobně nemám s postupem pana Rychtaříka žádný problém. Nicméně je zřejmé, že za těchto okolností nabývá hodnocení školitele povahu spíše posudku oponenta, protože školitel dostal práci také vlastně až po dokončení.

Již pouhé prolistování disertace dokládá, že Mgr. Marek Rychtařík nakročil ze široka a přistoupil k výkladu chetitských konsonantů na základě rozboru velmi rozsáhlého souboru různých fonologických a fonetických prací, v nichž hledá typologické paralely a oporu své interpretace. Možná jde o obecná východiska až příliš rozsáhlá, v nichž se může vlastní téma práce (fonologická povaha chetitských konsonantů) dostávat na vedlejší kolej.

Přes veškerou snahu mi uniká, jak může výkladu (rekonstrukci) chetitského konsonantního systému napomoci fakt, že např. ve starokorejštině nebyly fortisové konsonanty. Rovněž tvrzení, že barmské a korejské frikativy jsou si „z hlediska spektra, nástupu prvního formantu F1 a přítomnosti dyšné fonace ... velmi podobné“ je zřejmě věcně správné, ale není mi jasné, jak tento fakt pomáhá osvětlit povahu nebo výklad chetitských frikativ. Chápu sice, že autorovi jde o různé modely konsonantních systémů, které jsou v jazycích doložené a mohou být oporou modelu rekonstruovaného, ale nepovažuji za vhodné předkládat katalog všeho možného, tedy i systémů, které jsou (z podstaty věci samé) poněkud mimo hru.

Název disertace je sice mírně zavádějící, srovnání s textem práce však ukazuje že autor považuje za problém nikoliv fonologii, ale fonologickou interpretaci chetitských okluzív. Rovněž nejde o „pohled současné lingvistiky“, ale o pohled doktoranda, který vychází z širšího materiálu různých jazyků rozličných jazykových rodin a jejich fonologických systémů. Zde hledá oporu a inspiraci k výkladu chetitských okluzív, tedy k rekonstrukci jejich původních fonologických vlastností.

V každém případě tento široký fundament dokládá přinejmenším rozsáhlé znalosti autora a jeho nebyvalý rozhled ve vědecké literatuře také fonetické a fonologické.

Pan Rychtařík snaží nalézt výklad fonologické povahy chetitských hlásek podobnými prostředky, které začala retrospektivní jazykověda uplatňovat zejména po roce 1958, kdy zveřejnil Roman Jakobson zásadní metodologickou studii o typologii a rekonstrukci jazyků. Její hlavní teze požaduje, aby vlastnosti rekonstruovaného jazykového systému (jeho části) byly doložené v nějakém živém současném jazyce. Na první pohled je jeho argumentace nezpochybnitelná, v praxi se však ukazuje, že její aplikace nevede automaticky k přesvědčivým a jednoznačným závěrům. Zdá se, že tyto metody je vhodné všude, kde je to možné, kombinovat s metodou vnitřní a vnější rekonstrukce.

V případě rekonstrukce fonologie se ukazuje, že mnoho současných jazyků je stále foneticky a fonologicky nedostatečně popsanych, takže srovnávaný materiál není globální, ale jen parciální povahy. Jsou tu ovšem i jiné otázky, k tomu snad postačí jen několik příkladů.

- 1 Luvijský fonologický systém dokládá současnou existenci všech tří řad tektálních hlásek praindoevropštiny (*K/*K'/*K^w). Jde o výsledek aplikace metody vnitřní rekonstrukce, který zatím žádný novodobý jazyk typologicky nepotvrzuje. Snad jsou stopy tohoto stavu v jazgulamštině, naproti tomu bangánština, další kandidát, který měl poskytovat oporu této rekonstrukci, je mimo hru;
- 2 Jak ukazuje příklad amazonského jazyka pirahá, lze počítat s tím, že existují v málo popsanych jazycích hlásky, jejichž fonetická povaha je unikátní. Můžeme se tak snadno dostat do důkazní nouze, protože typologická opora, která by naši rekonstrukci podpořila sice známa není, ale její existence není vyloučena. To může vést až k bizarním závěrům jako je ten, který chápe (ještě v roce 1998) laryngální teorii „as the greatest mistake in the history of Indo-European studies“.
- 3 Také rekonstrukce jediného vokálu v praindoevropštině */e/ se někdy zamítá právě z toho důvodu, že takový systém nemá typologickou paralelu v nějakém živém jazyce. Zapomíná se často, že praindoevropština nebyla nikdy jazykem s jediným vokálem, protože, jak ukazuje metoda vnitřní a vnější rekonstrukce, měl prajazyk, sice na okraji systému, ale přece jen také další nelaryngální vokály, minimálně */a/ nebo */o/;
- 4 Zřejmě nejznámějším pokusem uplatnit typologii v rekonstrukci fonologické povahy praide. okluzivních řad je glottální teorie, jež vychází z typologických prací Iriny Melikišvillové, které v podstatě převzali Tamaz Gamkrelidze a Vjačeslav Ivanov; tato teorie se ovšem týká nejen praindoevropštiny, ale také vývojové fáze od prajazyka k prajazykům větví (tedy navrhuje vysvětlení vzniku rovněž chetitluvijského, resp. chetitského hláskového inventáře).

Možná měl doktorand věnovat dvě nebo tři strany uceleného výkladu právě glottální teorii, protože bývá považována za nejjednodušší postup, jak popsat vznik fonologického systému také chetitštiny. Ve skutečnosti je glottální teorie všechno jiné, sotva je však jednoduchou funkční náhradou za klasickou triádu praindoevropštiny: [NEZNĚLÁ] <—> [ZNĚLÁ] <—> [ZNĚLÁ ASPIROVANÁ]. Stačí upozornit na jeden problém, kterým je postavení a funkce laryngál v hláskovém systému praindoevropštiny, který navrhuje glottální teorie. Protože se v chetitštině dochovala minimálně druhá laryngála */h₂/, zřejmě však také třetí */h₃/, je (nejen) pro chetitštinu tato otázka závažná.

Na druhé straně se pan Rychtařík zmiňuje o glottální teorii v různých částech své práce, podobně probírá též laryngály. Také tyto pasáže jsou podloženy důvěrnou znalostí rozsáhlé odborné literatury, nejen indoeuropeistické a chetnologické. Několikrát jsem se přesvědčil, že Marek Rychtařík zásadně neuvádí žádné práce, které by neměl v ruce, ale jen je dohledal v bibliografiích nebo je znal z citací jiných autorů. Tento postup není v našich časech samozřejmostí.

V disertaci je věnován velký prostor rekapitulaci názorů různých autorů, které pan Rychtařík interpretuje podrobně a přísně objektivně; málo prostoru dopřává sám sobě: jen někdy zaujímá k těmto

studiím vlastní postoj. Čtenář musí občas sám pátrat, proč je určitý názor uváděn, někdy se zdá, že je to jen proto, že existuje, a že ho někdo někdy a někde publikoval. Je mi jasné, že najít optimální hranici mezi rozsahem popisu práce jiných a vlastním výkladem problematiky, je ve skutečnosti ryze subjektivní. Osobně bych však preferoval spíše jiný poměr.

Disertace je především prací o fonetice a fonologii. Podle zadání je ale také prací o chetitských okluzívách. Má-li se s tímto požadavkem vyrovnat, musí reagovat na některé závažné problémy; s jistým zjednodušením je lze vyjádřit například takto:

- 1 jak lze fonologicky vyložit systém okluzív chetitštiny, a to v principu jen na základě zápisů chetitských textů (obecně vyjádřeno: jde o limity a postupy vnitřní rekonstrukce);
- 2 do jaké míry lze použít pro podporu vnitřní rekonstrukce chetitských okluzív také prostředky rekonstrukce vnější (obecná typologie fonologických systémů a konfrontace výsledků vnitřní rekonstrukce s praindoevropským modelem).
- 3 sotva lze řešit obojí zároveň: existuje totiž několik modelů fonologického plánu prajazyka, které mají různá východiska a rozličné výstupy, ale zároveň také několik modelů chetitského hláskosloví. Je-li prajazykový systém okluzív prostředím, které má zejména podpořit verifikaci rekonstrukce chetitského fonologického plánu, pak pro tento účel postačuje volit klasický trojlaryngalistický model hláskosloví prajazyka;

Není přirozeně podstatné, kolik stránek své práce doktorand tomu či onomu problému věnuje, ale rozhoduje pouze kritérium dostatečnosti. To se doktorandovi ne vždy podařilo. Příkladem budiž staré Sturtevantovo pravidlo, které doktorand sice vzorně popisuje a sumarizuje, ale vzdává se ho příliš rychle.

Marek Rychtařík zcela správně konstatuje, že „i když jsou tyto způsoby zápisu relativně pravidelné, přesto existuje množství *nepravidelných* zápisů, ve kterých se namísto etymologicky očekávané neznělé okluzívy zapsané zdvojeným grafémem objevuje jednoduchý konsonant“.

Škoda, že se právě na tyto nepravidelnosti blíže nezaměřil. Nabízelo se třeba sestavit přehled všech starochetitských pravidelných/nepravidelných zápisů nebo totéž jen pro několik slov, ale zato od staré po novou chetitštinu.

Ukazuje se také, že toto pravidlo je třeba studovat v širším fonologickém kontextu: sotva je náhoda (srovnej také Sara Kimbellová), že jsou v zápisu starochetitského paradigmata substantiva *nepis-* „nebe“ tyto případy: (nom./ak. sg.) *ne-e-pí-iš* nebo *ne-pí-iš*; (lok.sg.) jen *ne-pí-ši* a (dir.sg.) jen *ne-e-pí-ša*, a nabízí se zde mnoho prostoru k dalším úvahám: jaké jsou např. důvody, že se grafém klínového písma v chetitském kontextu transliteruje a interpretuje jako /pi/ a nikoliv /bi/? Vždyť zápis a výklad slova *nepis-* jako <ne-e-pi-iš> /<ne-pi-iš> nebo <ne-e-bi-iš> /<ne-bi-iš> je v obou případech v souladu se systémem klínového písma!

Problém rekonstrukce chetitských okluzív, který se snaží řešit i jiní autoři, spatřuji především v nedostatečné analýze grafemického systému, potažmo v analýze distribuce grafémů. Kromě Heinera Eichnera se tomu prakticky nikdo nevěnoval.

Těžko se však mohu spokojit s výkladem Marka Rychtaříka a dalších badatelů, který doktorand sumarizuje takto: „Mezi badateli zabývajícími se anatolskými jazyky převládá názor, že způsob zápisu chetitštiny, který zvolili chetitští písaři nebyl schopen adekvátně graficky spodobnit rozdíl mezi responsemi praindoevropských neznělých okluzív (...) na jedné straně a znělých okluzív (...) na straně druhé“.

Chetitští písaři (nejméně zpočátku) spíše Babylóňané nebo dokonce Churrité v chetitských službách

použili k zápisu již tehdy tradiční klínové písmo, které pro chetitštinu neupravovali ani nerozšiřovali. Signalizuje to zřejmě jediné: v chetitštině nebyly nějaké hlásky (po zvukové stránce) zásadně odlišné od babylónštiny. Churritština nebo chattičtina takové hlásky měla, a bylo pro ně vytvořeno několik nových grafémů (šlo o kombinace dvou grafémů klínového písma). Je téměř jisté, že písaři nepřevzali žádná pravidla pro zápis chetitštiny, protože něco takového tehdy neexistovalo. Různý zápis jednoho a téhož slova různými sekvencemi grafémů dokonce v rámci jednoho textu, ukazuje, že tato praxe nebyla pro srozumitelnost textu podstatná. Dokládá to pouze, že existovala možnost, něco vyjádřit více způsoby.

Typologická paralela je dobře známa např. v angličtině, kde jeden grafém (skupina grafémů) může reprezentovat více hlásek a obráceně: určitou hlásku lze zaznamenat více způsoby.

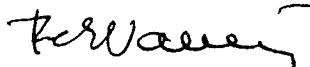
Hlavní problém je, že jen těžko odhalujeme, co v zápise chetitštiny jsou pouhé varianty zápisu jednoho a téhož, od případů, které mohou být nositelem nebo reflexem nějaké fonetické nebo fonologické informace. Přesto považuji další zkoumání aplikace klínového písma pro zápis chetitštiny nejen za důležité, ale možná za jedinou naději, že se podaří lépe rekonstruovat systém okluzív v chetitštině. Již podrobná distribuce grafémů by jistě přinesla své ovoce.

Práce pana Mgr. Marka Rychtaříka prokazuje, že autor má nebývalý přehled o vědecké literatuře, nejen chetitologické, ale i fonetické a fonologické. Dobře zvládá práci s odborným textem a umí vystihnout a popsat problém.

Téma disertace pojal velmi obecně, vychází z podrobného rozboru fonetické a fonologické odborné literatury, na jejím základu formuluje určitý model, který se snaží aplikovat na konkrétní (především chetitský) fonologický systém. Obecná foneticko fonologická metodologická východiska jsou mimo moji odbornou kompetenci, ale jistě se k nim vyjádří oponenti.

Pokud jde o výklad rekonstrukce systému chetitských okluzív, pak je předložený model v podstatě obecný a je jistě také jeden z možných. Rozhodně má oporu v typologii. Tyto části disertace dokládají také dobré chetitologické znalosti doktoranda. Ostatní připomínky, včetně těch, které jsou určeny spíše jen k zamyšlení, jsou v textu mého hodnocení (srov. výše).

31. března 2008

Doc. PhDr. Petr Vavroušek, CSc.

(školitel)

Ústav srovnávací jazykovědy UK FF
Celetná 20, 110 00 Praha